

ASMENŲ, PRIKLAUSOMŲ NUO NARKOTINIŲ MEDŽIAGŲ, PSICHOSOCIALINĖ CHARAKTERISTIKA

Aurelija Pociūtė

Klaipėdos valstybinė kolegija

Įvadas

Priklausomybė nuo narkotinių medžiagų jau pora dešimtmečių yra sparčiai plintantis bei rimtą visuomenės susirūpinimą keliantis reiškinys. Tyrimai liudija, kad 1995 m. 3,2 proc. 15–17 metų moksleivių vartojo narkotikus, o 1999 m. vartojančių buvo jau iki 15,5 proc. Rytų ir Centrinės Europos šalyse narkotikų vartojimas tarp jaunimo nuo 1995 iki 1999 m. padidėjo 2, o Lietuvoje – 5 kartus. Valstybinio psichikos sveikatos centro duomenimis, per daugiau nei dešimtmetį, t. y. nuo 1991 iki 2007 m., sveikatos priežiūros įstaigose buvo užregistruota 7,6 karto daugiau asmenų, priklausomų nuo narkotikų (Bulotaitė, 2004; 2009). 2008 m. pakartotinai atliktas reprezentatyvus žalingų įpročių paplitimo Lietuvoje tyrimas parodė, kad narkotinių medžiagų vartojimas (bent kartą gyvenime) yra labiau paplitęs tarp jaunesnio amžiaus (15–34 m.) gyventojų (Narkotikų kontrolės departamentas, 2009).

Mokslinėje literatūroje yra įvairių narkomanijos sampratų, bet daugelis autorių, pavyzdžiui, L. Bulotaitė (2002, 2004, 2009), D. Emmet (2006), J. Jung (2001), G. Kvieskienė (2001), O. Kuorienė (2002), D. Reingardienė (2007), E. Subata (2004), sutaria, kad narkomanija pasireiškia liguistu potraukiui nuolat vartoti narkotikus bei žmogaus psichinės ir fizinės būklės sutrikimais.

Sistemingas narkotikų vartojimas sukelia psichologinę ir fizinę priklausomybę: pasikeičia organizme vykstantys cheminiai procesai, sutrinkdama natūrali proto ir jausmų pusiausvyra. Psichinė priklausomybė – noras patirti malonią būseną – perauga į fizinę priklausomybę, pasireiškiančią abstinencijos sindromu (Adler 2006; Aiškinytė, 2002; Gasiliauskas, 2004; Subata, 2004).

Tyrimo aktualumas ir naujumas. Psichosocialinis narkomanijos pobūdis yra svarbus, nes visuomenė psichologiškai nepasirengusi padėti spręsti priklausomų nuo narkotikų asmenų problemų. Dėl problemos aktualumo ir skaudžių asmeniui pasekmių narkomanijos tema vis dažniau atsiduria mokslininkų ir praktikų dėmesio centre. Priklausomybių reiškinio užsienyje domėjosi N. Craig (1988), P. A. Adler (2006), R. F. Bornstein (2007), D. Emmett (2006), T. Gude (2006), M. Gossop (2001), J. Jung (2001). Šių autorių darbuose priklausomybių tema gana plačiai ir kompleksiskai tyrinėjama.

Palyginti su ankstesniu laikotarpiu, kai narkomanija buvo vien medicinos objektas, priklausomybių tema vis daugiau yra tyrinėjama ir socialiniu-psichologiniu aspektu. Nors pasikeitimų ir įvyko, vis dėlto jie neperžengia tradicinių psichologijos rėmų: didžioji dalis tyrimų atliekami psichodinaminės, kognityvinės ir elgesio teorijų pagrindu. Minėtos teorijos (Adler, 2006; Jung, 2001 ir kt.) negali iki galo atskleisti priklausomos asmenybės psichosocialinių ypatumų, nes asmenybė yra sudėtinga, dinamiška sistema, kuriai įtakos turi tiek psichiniai, tiek fiziologiniai, tiek dvasiniai parametrai.

Lietuvoje narkomanijos problema ir priklausomybė nuo narkotinių medžiagų aptariama plačiai, tačiau tyrimuose ypatingas dėmesys skiriamas narkomanijos prevencijai, t. y. nagrinėjama bei supažindinama su esminiais socialiniais įgūdžiais, reikalingais priklausomybių atsiradimo prevencijai. Išsamių mokslinių tyrimų narkotikų vartojimo prevencijos tema yra atlikę L. Bulotaitė (2004, 2009), G. Kvieskienė (2001), D. Reingardienė (2007), E. Subata (2004). Socialines-psichologines problemas, su kuriomis dažniausiai susiduria šių dienų jaunimas ir kurios turi lemiamos įtakos priklausomybių vystymuisi, atskleidė L. Bulotaitė (2001), G. Kuorienė (2002), L. Vasiliauskas (2004), A. Goštautas (2004).

Lietuvoje tyrimų apie priklausomus asmenis, akcentuojant jų asmenybinius ypatumus, beveik nėra atlikta ar bent jau tokių tyrimų rezultatai nebuvo skelbti mokslinėje spaudoje. Todėl šiame straipsnyje į narkomanijos problemą pabandyta pažvelgti kiek kitaip, siekiama atskleisti asmenų, turinčių priklausomybę nuo narkotinių medžiagų, psichosocialinę charakteristiką. Kaip pažymi L. Bulotaitė (2004, 2009) ir kai kurie užsienio mokslininkai P. A. Adler (2006), R. F. Bornstein (2007), vienas plačiausiai diskutuojamų klausimų – priklausoma asmenybė ir jos psichologiniai ypatumai. Mokslinės literatūros apžvalga (Craig, 1988; Gossop, 2001; Emmett 2006, Ahern 2007 ir kt.) parodė, kad tai nebūtinai turi būti nuolatiniai psichologiniai asmenybės ypatumai. Tai gali būti būdinga tam tikru vystymosi laikotarpiu (pavyzdžiui, paauglystėje) ar psichologinės krizės metu. Šios savybės gali išryškėti vartojimo metu, taip pat ištikus emocinėms krizėms ar atsižvelgiant į tai, kurioje pasikeitimo rato fazėje yra priklausomas žmogus.

Straipsnyje aptariamas bei lyginamas pačių vartojančių narkotines medžiagas ir jų nevartojančių asmenų požiūris į priklausomybių psichosocialinius aspektus. Pasak M. Gossop (2001), sprendžiant narkomanijos prevencijos problemas, labai svarbus visuomenės požiūris į narkotikus bei jų vartojimą. Požiūriai, vertinimai ir įsitikinimai formuoja supratimą ir tam tikras nuostatas narkomanijos atžvilgiu, nes žala, kuri siejama su narkotikų vartojimu, dažnai yra neteisingų įstatymų ir politikos, iškreiptų vertinimų rezultatas.

Tyrimo objektas – asmenų, priklausomų nuo narkotinių medžiagų, psichosocialiniai ypatumai.

Tyrimo tikslas – atskleisti asmenų, priklausomų nuo narkotinių medžiagų, psichosocialinę charakteristiką.

Uždaviniai: nustatyti, kokiomis savybėmis ir bruožais pasižymi asmuo, priklausomas nuo narkotinių medžiagų; palyginti vartojančių narkotines medžiagas asmenų ir jų nevartojančių požiūrį į tam tikrus priklausomos asmenybės psichosocialinius ypatumus.

Tyrimo metodai: mokslinės literatūros analizė, Dembo-Rubinštein poliarinio profilio metodika, semantinio diferencialo metodikos principai.

Tiriamieji ir tyrimo metodika

Tyrimas buvo atliekamas 2008 m. spalio – lapkričio mėnesiais Klaipėdos priklausomybės ligų centro stacionare ir Metadono kabinete bei Klaipėdos valstybinės kolegijos Pedagogikos ir Sveikatos mokslų fakultetuose. Iš viso tyrime dalyvavo 150 tiriamųjų. Apklausta 50 asmenų, vartojančių narkotines medžiagas, iš kurių 36 vyrai bei 14 moterų. Jų amžius svyruoja nuo 20 iki 50 metų. Taip pat apklausta 100 Klaipėdos kolegijos studentų (37 vyrai ir 63 moterys), nevartojančių narkotikų. Jie pateikė savo požiūrį į priklausomą nuo narkotinių medžiagų asmenybę. Šios grupės narių amžius – nuo 18 iki 30 metų. Studentai tyrime dalyvavo noriai, tačiau kita apklaustųjų grupė buvo gerokai pasyvesnė, nenoriai atsakinėjo į pateiktus klausimus, o kai kurie net atsisakė dalyvauti tyrime, abejodami jo anonimiškumu. Dėl minėtų priežasčių apklausta tik 50 respondentų, priklausomų nuo narkotinių medžiagų.

Visos tyrimo metodikos panaudotos Klaipėdos kolegijos studentų, t. y. nevartojančiųjų grupėje, po to analogiškai pritaikytos Klaipėdos priklausomybės ligų centro pacientams (vartojantiems narkotikus). Tiriamiesiems buvo paaiškinta, kad šis tyrimas atliekamas siekiant surinkti duomenų apie socialinius-psichologinius priklausomybių aspektus, sprendžiant narkotikų vartojimo problemas. Garantuotas respondentų anonimiškumas bei gautos informacijos konfidencialumas.

Dembo-Rubinštein poliarinio profilio metodi-

ka panaudota dviejuose tiriamųjų grupėse: studentų ir asmenų, turinčių priklausomybę nuo narkotikų. Pasirinkti parametrai („populiarumas“, „mėgiamumas“, „protingumas“, „laimė“, „gerumas“, „sveikata“, „grožis“), kurių atžvilgiu tyrėjas siekė sužinoti ir palyginti požiūrį vertinant asmenybę, priklausomą nuo narkotinių medžiagų. Tiriamiesiems buvo pateikta tokia instrukcija: „Įsivaizduokite, kad į šią statmeną liniją susirinko viso pasaulio žmonės. Viršuje yra patys populiariausi, vidury – vidutiniškai populiarius, o apačioje – nepopuliariausi. Parodykite, kur yra asmenybė, priklausoma nuo narkotinių medžiagų, tarp visų šitų žmonių „pagal populiarumą“? Tiriamajam pažymėjus vietą, kurią, jo manymu, užima priklausomas asmuo pagal „populiarumą“, prašoma nurodyti vietą pagal „mėgiamumą“, „protingumą“ ir t. t. Kiekviena atkarpa („populiarumas“, „mėgiamumas“, „protingumas“, „laimė“, „gerumas“, „sveikata“, „grožis“) santykinai suskirstyta į dalis nuo +1 iki -1. Atkarpa nuo viršaus iki vidurio padalinta į penkias dalis (+1; +0,75; +0,5; +0,25; 0). Analogiškai atkarpa suskirstyta nuo vidurio iki apačios (-0,25; -0,5; -0,75; -1). Operuojant šiuo padalijimu, kiekvienam tiriamajam apskaičiuotas santykinis „priklausomo asmens“ vertinimo balas, sudedant teigiamas ir neigiamas visų pateiktų parametrų reikšmes.

Siekiant nustatyti ir palyginti vartojančių narkotines medžiagas asmenų ir jų nevartojančių požiūrį į priklausomą asmenybę bei priklausomos asmenybės ypatumus, tyrime pritaikyti *semantinio diferencialo metodikos* principai. Tiriamieji buvo prašomi įvertinti teiginio „priklausomos asmenybės savybės“ turinį, priskirti bipoliarinių būdvardžių skalės reikšmes. Įvertinimai galėjo svyruoti nuo -3 iki +3. Kadangi klasikiniame semantiniame diferenciale išskiriami vertės, jėgos ir veiklos faktoriai (veiksniai), tai šiame tyrime buvo panaudotos devynios skalės, kurios suskirstytos į jau minėtus tris faktorius. Taigi, kiekvienam veiksniai priskirtos trys skalės. Kiekvienam faktoriui parinktos po tris jį atspindinčios ir relevantiškos būdvardžių poros: 1) Vertės faktorius: *užsidasaręs – atviras; nepasitikintis savimi – pasitikintis savimi; atstumtas – populiarius*; 2) Jėgos faktorius: *maištingas – nuolankus; silpnas – stiprus; bailus – drąsus*; 3) Veiklos faktorius: *abejingas – energingas; pasyvus – aktyvus; griaunantis – kuriantis*.

Būdvardžių poros reikšmė, kuri siejama su neigiama savybe, vertinama neigiamai (-3, -2, -1), o teigiami įvertinimai (1, 2, 3) skiriami teigiamai būdvardžių poros reikšmei. Neigiamos reikšmės yra kairėje skalės pusėje (nuo -3 iki 0), o teigiamos – dešinėje skalės pusėje (nuo 0 iki 3). Taigi, skalės reikšmės svyruoja nuo -3 iki +3. Prieš pradėdant įvertinti teiginio „priklausomos asmenybės savybės“ prasmę, tiriamiesiems buvo pateikta instrukcija, paprašyta

sąvoką, *labai artimai* susijusią su vienu kuriuos nors būdvardžiu, pažymėti kraštinėje padaloje, sąvoką, *artimai* susijusią su vienu kuriuo nors būdvardžiu, pažymėti antroje nuo krašto padaloje, sąvoką *nežymiai* susijusią su vienu kuriuo nors būdvardžiu, pažymėti trečioje nuo krašto padaloje.

1 lentelė. *Vartojančių ir nevartojančių narkotikų asmenų sąvokos „asmenybė, priklausoma nuo narkotinių medžiagų“ parametrų vertinimo vidurkiai*

Respondentų grupės	Parametrai						
	Populiarumas	Mėgiamumas	Protingumas	Laimė	Gerumas	Sveikata	Grožis
Vartojantys narkotikus	-0,32	-0,06	0,11	-0,24	0,06	-0,13	-0,08
Nevartojantys	-0,31	-0,49	-0,43	-0,52	-0,26	-0,74	-0,36

Statistiškai reikšmingai skiriasi visų savybių, išskyrus „populiarumą“, vertinimas. Nevartojančių grupėje visų parametrų vidurkiai yra gerokai žemesni už vartojančių narkotines medžiagas grupės vidurkius. Narkotikus vartojantys asmenys „priklausomą asmenybę“ pagal pateiktus parametrus vertina teigiamiau nei nevartojantys. Visi tiriamieji „priklausomą asmenybę“ vertina kaip nepopuliarią, abiejose grupėse gauti žemi šio parametro vertinimo vidurkiai (vartojančių grupėje -0,32; nevartojančių grupėje -0,31). Be to, vartojančių grupėje „populiarumo“ parametro vidurkis, palyginti su kitais parametrais, yra žemiausias. Visų kitų parametrų vertinimų vidurkiai tiriamosiose grupėse skiriasi.

Studentai neigiamiausiai vertina „priklausomos asmenybės“ sveikatą, iš visų savybių „sveikatos“ įvertinimo vidurkis žemiausias (-0,74). Vartojančiųjų grupėje šio parametro vidurkis irgi neigiamas, tačiau palyginti su studentų grupe, jis žymiai aukštesnis (-0,13). Vartojančiųjų grupėje „laimė“, palyginti su kitais parametrais, pagal neigiamumą yra antroje vietoje, o vertinimo vidurkis lygus -0,24.

Lyginant respondentų grupes, nustatyti dideli vidurkių skirtumai, vertinant priklausomos asmenybės „mėgiamumą“ (vartojančių grupėje -0,06; nevartojančių grupėje -0,49), „protingumą“ (vartojančių grupėje -0,11; nevartojančių grupėje -0,43) ir „sveikatą“ (vartojančių grupėje -0,13; nevartojančių grupėje -0,74). Mažesni skirtumai gauti šių parametrų vertinime: „laimė“ (vartojančių grupėje -0,24; nevartojančių grupėje -0,52), „gerumas“ (vartojančių grupėje 0,06; nevartojančių grupėje -0,26) ir „grožis“

3 lentelė. *Vartojančių narkotikus ir jų nevartojančių teiginio „priklausomos asmenybės savybės“ vertinimo vidurkiai*

Respondentų grupės	Savybės									
	Užsidares – atviras	Nepasitikintis – pasitikintis	Astutas – populiarus	Maištingas – nuolankus	Silpnas – stiprus	Bailus – drąsus	Abejingas – energingas	Pasyvus – aktyvus	Griaunantis – kairiantis	
Vartojantys narkotikus	-0,18	0,48	-0,16	-0,84	0,24	0,36	0,78	0,78	-0,24	
Nevartojantys	-1,07	-1,07	-0,9	-1,39	-1,21	-0,15	-0,68	-0,44	-0,04	

Tyrimo rezultatai

Taikant *Dembo-Rubinštein poliarinio profilio* metodiką, visiems pasirinktiems parametrams („populiarumas“, „mėgiamumas“, „protingumas“, „laimė“, „gerumas“, „sveikata“, „grožis“), buvo apskaičiuoti vidurkiai (žr. 1 lentelę):

(vartojančių grupėje -0,08; nevartojančiųjų grupėje -0,36). Labiausiai vartojančių narkotikus ir nevartojančių šių medžiagų požiūriai skyrėsi vertinant priklausomos asmenybės „sveikatą“, „mėgiamumą“, „protingumą“ ir „gerumą“, o mažiausiai – „laimę“, „populiarumą“, „grožį“. Gerumo parametras, palyginti su kitais parametrais, studentų įvertintas aukščiausiai. Apskaičiuotas ir bendras „priklausomos asmenybės“ vertinimas abiejuose tiriamųjų grupėse (žr. 2 lentelę):

2 lentelė. *Vartojančių narkotikų ir nevartojančių sąvokos „asmenybė, priklausoma nuo narkotinių medžiagų“ vertinimo vidurkiai*

Respondentų grupės	„Priklausomos asmenybės“ bendras vertinimas
Vartojantys narkotikus	-1,38
Nevartojantys	-2,97

Narkotines medžiagas vartojančių grupėje bendras priklausomos asmenybės vertinimo vidurkis gautas -1,38, o nevartojančių grupėje bendras vertinimo vidurkis yra -2,97. Rezultatai rodo, kad „priklausomos asmenybės“ bendras vertinimas abiejose tiriamųjų grupėse yra neigiamas, tačiau vartojančių grupėje jis gerokai teigiamesnis. Taikant ANOVA (t-testo) metodą nustatyta, kad vertinimo vidurkiai statistiškai reikšmingai skiriasi.

Siekiant išsiaiškinti asmens, priklausomo nuo narkotinių medžiagų, pagrindinius bruožus tyrime taikyta *semantinio diferencialo metodika*. Kiekvienai skalei buvo apskaičiuoti vidurkiai (žr. 3 lentelę):

Taikant ANOVA (*t-testo*) metodą, palyginti abiejų tirtų grupių teiginio „priklausomos asmenybės savybės“ vertinimo vidurkiai devyniose skalėse. Nustatyta, kad vartojančių ir nevartojančių asmenų vertinimų vidurkiai statistiškai reikšmingai skiriasi beveik visose skalėse. Nevartojančių narkotikų grupėje vertinimo vidurkiai visose skalėse yra žemesni už vartojančių narkotikus grupę. Aukščiausi vidurkių vertinimai gauti šeštoje (*bailus – drąsus*, -0,15) ir devintoje (*kuriantis – griauantis*, -0,04) skalėje. Pats žemiausias vertinimo vidurkis yra ketvirtoje (*maištingas – nuolankus*, -1,39) skalėje. Nustatyti pakankamai žemi vertinimai pirmoje (*užsidares – atviras*, -1,07), antroje (*nepasitikintis – pasitikintis*, -1,07), trečioje (*atstumtas – populiarus*, -0,9) ir penktoje (*silpnas – stiprus*, -1,21) skalėse.

Tarp vartojančių narkotikus pastebėta priešinga tendencija: teiginio „priklausomos asmenybės savybės“ vidurkiai yra aukštesni, o kai kuriose skalėse skirtumas, vertinant šią sąvoką ir lyginant su nevartojančių grupe, yra žymus. Aukščiausi vidurkių vertinimai yra septintoje (*abejingas – energingas*, 0,78) ir aštuntoje (*pasyvus – aktyvus*, 0,78) skalėse, o žemiausi – ketvirtoje (*maištingas – nuolankus*, -0,84) ir devintoje (*griauantis – kuriantis*, -0,24). Abiejuose tiriamųjų grupėse ketvirtos skalės vertinimo vidurkiai yra žemiausi.

Beje, vartojančių narkotikus grupėje analizuojamo teiginio prasmė labiau įgyja teigiamą nei neigiamą atspalvį. Lyginant vartojančių ir nevartojančių vertinimus, mažiausi skirtumai fiksuojami tarp skalių *bailus – drąsus*, *griauantis – kuriantis* ir *maištingas – nuolankus*. Duomenų analizė vartojančių grupėje parodė statistiškai reikšmingai geresnius įvertinimus visose, išskyrus šeštoje (*bailus – drąsus*) ir devintoje (*griauantis – kuriantis*) skalėse.

Devynių skalių vertinimai išskiria tris veiksnus: vertės, jėgos ir veiklos. 4 lentelėje pateikti teiginio „priklausomos asmenybės savybės“ vertinimų vidurkiai pagal išskirtus veiksnus.

4 lentelė. *Vartojančių narkotikus ir jų nevartojančių teiginio „priklausomos asmenybės savybės“ trijų veiksnių vertinimo vidurkiai*

Veiksniai ir tiriamųjų grupės	„Priklausomos asmenybės“ grupė
Vertės	
Vartojantys narkotikus	0,05
Nevartojantys	-1,01
Jėgos	
Vartojantys narkotikus	-0,08
Nevartojantys	-0,92
Veiklos	
Vartojantys narkotikus	0,44
Nevartojantys	-0,39

Minėtų veiksnių vertinimo vidurkiai, lyginant tiriamųjų grupes, gerokai skiriasi. Studentų grupėje gauti sąvokos vertinimo vidurkiai neigiami, žemiausias vertės vidurkis. Vartojančių narkotikus grupėje nustatytas aukščiausias veiklos vertinimo vidurkis, vertės ir jėgos panašūs. Taikant ANOVA (*t-testo*) metodą, visų trijų veiksnių rezultatai yra statistiškai reikšmingi.

Tyrimo rezultatų aptarimas

Pasak G. Valicko (2003), vienas iš svarbiausių vidinių darinių, per kuriuos lūžta išoriniai poveikiai – tai asmenybės savęs vertinimas. Savęs vertinimas pirmiausia formuojasi girdint kitų žmonių vertinimus. Remiantis *Dembo-Rubinštein* poliario profilio metodika gautais rezultatais, konstatuotina, kad tiek vartojančių svaiginančias medžiagas, tiek nevartojančių bendras priklausomos asmenybės vertinimas yra neigiamas. Reikia pažymėti, kad abi tiriamųjų grupės iš nurodytų parametrų (savybių) žemiausiai įvertino „sveikatą“, todėl tai dar kartą patvirtina išgalėjusią nuostatą, kad narkomanija yra rimta ir sunkiai įveikiama liga, nes mūsų visuomenės požiūris remiasi priklausomo asmens atstūmimu, nenoru jo suprasti ir visapusiškai jam padėti. Lietuvoje darytos apklausos rodo, kad visuomenės (86 proc.) požiūris į narkomanus yra labai netolerantiškas. Apie 24 proc. Lietuvos gyventojų narkotikų vartotojus laiko ne tik ligoniais, bet ir nusikaltėliais (Narkotikų kontrolės departamentas, 2009). Šiuo atžvilgiu požiūris į narkomaniją kaip į ligą gali būti žalingas, nes jis patvirtina mitą, kad narkomanas yra pasyvi ir beviltiška savo žalingo įpročio auka. Tokiais atvejais, visuomenė, užuot suteikusi pagalbą, skiepija nuostatą, kad su narkotikais kovoti beviltiška.

Piktnaudžiaujantys narkotikais jaučiasi atstumti ir nelaimingi, tai patvirtina ir žemas „laimės“ vertinimo vidurkis vartojančiųjų grupėje. Tyrimo duomenys iš esmės sutampa su M. Gossop (2001) nuomone, kad priklausomi nuo narkotikų asmenys yra moralizuojami, smerkiami, jais nepasitikima, žiūrima kritiškai į norą atsikratyti priklausomybės nuo kvaišalų. Yra manoma, kad tam tikri polinkiai ar nepalankios sąlygos pasmerkia tam tikrus žmones priklausomybėms, todėl vartojantys narkotikus netiki, kad prevencija bus sėkminga.

Apibendrinus tyrimo duomenis, matyti, kad vartojančio narkotikus akimis asmenybė, priklausoma nuo narkotinių medžiagų, yra nepopuliari, nelabai laiminga, tačiau vidutiniškai mėgiama, protinga, gera, sveika ir graži. Nevartojantiems toks asmuo asocijuojasi su neigiamomis savybėmis ir vertinamas kaip silpnos sveikatos, nepopuliarus, nemėgiamas, nelaimingas, ribotų protinių sugebėjimų, nepasižymi grožiu ir gerumu.

Nors vertinant „priklausomą asmenybę“ vartojančių narkotikus ir jų nevartojančių požiūriai ties dauguma parametrų išsiskyrė, tačiau tyrimo rezultatai iš esmės patvirtina daugelio autorių (Bulotaitė, 2009; Emmet, 2006; Jung, 2001; Valickas, 2003 ir kt., Young People and Drugs, 2006) mintis, kad neigiamai vertinantys save žmogus nepasitiki savimi, yra pernelyg drovus ir nedrąsus, turi bendravimo problemų, mažai pasitiki aplinkiniais, labai išgyvena dėl nesėkmių ir trūkumų. Šiems bruožams įsitvirtinus ir pamažu tampant pastoviomis žmogaus psichinėmis savybėmis, gali susiformuoti menkavertiškumo kompleksas, kurį lydi pastovi įtampa, nerimo jausmas, baimė. Neadekvatus savęs vertinimas deformuoja asmenybę, sudaro palankias sąlygas neigiamiems bruožams formuotis (pavyzdžiui, nepasitikėjimui, nekritiškumui, konfliktiškumui ir t. t.). Šie bruožai sukelia įvairių asmenybės elgesio sutrikimų, atsiranda polinkis vartoti narkotikus.

Remiantis *Dembo-Rubinštein* metodikos duomenimis, hipotetiškai galima daryti prielaidą, kad dažniau narkotikus vartoja tie, kurie dėl žemo savęs vertinimo jaučiasi nereikalingi ir atstumti. Narkotikai laikinai leidžia pasijusti laimingesniems, pamiršti sunkumus ir vienišumą. Priklausomybę nuo narkotikų sustiprina ir neadekvatus, iškreiptas nevartojančių požiūris į vartojančius narkotikus bei nenoras jiems padėti ir susitaikyti su faktu, kad asmuo, priklausomas nuo narkotinių medžiagų, yra kasdienio gyvenimo dalis.

Duomenų analizė, taikant *semantinio diferencialo metodikos* principus, atskleidė priešingus teiginio „priklausomos asmenybės savybės“ vertinimus. Analizuojant bendrus vertės, veiklos ir jėgos veiksnių duomenis (žr. 4 lentelę) konstatuotina, kad nevartojantys, palyginti su vartojančiais, asmenybę, priklausomą nuo narkotikų, vertina neigiamiau. Vertės (vidurkis vartojančių grupėje 0,05; vidurkis nevartojančių grupėje -1,01) faktorius atskleidžia savęs vertinimo ir savigarbos lygį. Vartojantys narkotikus „priklausomą asmenybę“ (ir netiesiogiai save) vertina kaip vidutiniškai pasitikinčią. Tokį asmenį išivaizduoja kaip žmogų, turintį teigiamų ir neigiamų savybių, priima jį kaip visuomenei reikalingą ir net pageidaujamą. Nevartojančių požiūris į priklausomą asmenybę kitoks. Bendri vertės faktoriaus rezultatai rodo, kad studentai žiūri į tokį asmenį kritiškai, netoleruoja jo elgesio, atstumia kaip visuomenės narį. Taigi, mūsų apklausa (kaip ir kitų šalių apklausos) rodo, kad alkoholi ar kitus narkotikus vartojantys asmenys yra stigmatizuojami, jų šalinamasi. Narkotikų vartotojai yra ne tik atstumti visuomenės, bet ir patys iš anksto mano, kad bus atstumti. Dėl stigmatizavimo priklausomybę nuo narkotikų turintys patiria ir diskriminaciją, gauna žemesnę kokybės paslaugas

nei kiti asmenys (Ahern, Stuber, Galea, 2007).

Išanalizavus visų skalių rezultatus (3 lentelė), konstatuotina, kad priklausomas asmuo yra užsidaręs, nepasitikintis savimi ir visuomenės narių atstumtas žmogus. Šie duomenys iš dalies koreliuoja su psichologo J. Jung (2001) teiginiais. Pasak jo, priklausomybę turintiems žmonėms būdingas nepasitikėjimas kitais, nuolatinis beviltiškumo jausmas (atrodo, kad sunku ką nors keisti), vengimas su aplinkiniais kalbėtis apie save, savo jausmus ir poreikius, savęs apgaulinėjimas, siekiant greitesnio rezultato ar norint išvengti susidūrimo su skausmingais dalykais ir pan.

Jėgos veiksnys parodo žmogaus valingumo lygį, mokėjimą įveikti kliūtis, susiduriant su gyvenimo sunkumais. Bendri jėgos vidurkiai tiriamųjų grupėse irgi skiriasi. Vartojančių narkotikus grupėje šis vidurkis lygus -0,08, o nevartojančių – -0,92. Tikėtina, kad nevartojantys asmenys įsitikinę, jog priklausomi žmonės nėra pakankamai savarankiški, jiems trūksta autonomijos, yra prisirišę prie kitų žmonių. Neturinčių priklausomybės nuo narkotikų manymu, priklausomiems asmenims sunku apsispręsti sudėtingose situacijose ir rasti savyje jėgų, sunku laikytis priimtinių elgesio normų, save kontroliuoti, nes išorinės aplinkybės juos išveda iš pusiausvyros. Vartojantys narkotikus linkę galvoti, kad priklausoma asmenybė yra vidutiniškai save kontroliuojanti, gali priimti sprendimus ir atsakyti už savo elgesį bei veiksmus. Studentų požiūris ties šiuo punktu sutampa su D. Emmett (2006) pateiktu priklausomos asmenybės apibūdinimu: tai pasyvus, pavaldus, nuolankus žmogus. Toks žmogus dažniausiai būna priklausomas nuo sutuoktinio ar kito šeimos nario. Jis vengia pats daryti sprendimus, tačiau gerai vykdo bet kokius paliepimus. Panašiai teigia ir T. Gude (2006): priklausomą asmenybės sutrikimą turinčių žmonių elgesys gali būti pavaldus ir nuolankus. Priklausoma asmenybė nevertina pasiekimų ir nuolatos išgyvena stresą. Kai kurie priklausomo tipo pacientai yra skurdžios, prieraišios, nesaugios asmenybės, be daugybės patarimų ir patikinimų nesugebančios priimti sprendimų.

Veiklos veiksnys nulemia bendrą asmenybės aktyvumo lygį. Tarp vartojančių bendras šio faktoriaus vidurkis yra 0,44, o nevartojančių narkotikų grupėje – -0,39. Vartojantiems „priklausoma asmenybė“ yra labiau aktyvi nei pasyvi, bendraujanti, impulsyvoka. Studentams toks asmuo atrodo daugiau uždaro tipo, pasižymintis pasyvumu, neturintis emocijų. Mokslininkai (Adler, Adler, 2006; Bornstein, 2007; Sutkaitytė, 2005) pažymi, kad priklausoma asmenybė dėl savo gyvenimo būdo ypatumų išugdo tam tikrus įgūdžius, kurie reikalingi greitam malonumui (narkotikų dozei) gauti, kai nenorima paisyti jokių kliūčių (visi įgūdžiai remiasi pagrindiniu ir vieninteliu tikslu). Sveikstant šie išmokti įgūdžiai

palaiapsniui tampa asmenybės bruožais: abejingumu aplinkinių žmonių jausmams, vėliau tai pasireiškia nesugebėjimu įsijausti į kitus žmones, naudoti sau ieškojimu, nepaisant kitų žmonių jausmų ir poreikių, egocentriškumu, vengimu spręsti iškilusias problemas, nesugebėjimu atpažinti savo jausmų, patiriama sunkumų adekvačiai išreiškiant jausmus.

Taigi, vartojančių narkotikus teiginio „priklausoma asmenybė“ ($p < 0,05$) vertinimo vidurkiai yra geresni. Anot jų, tokia asmenybė pasižymi šiais bruožais: yra vidutiniškai atvira, populiarė, stipri ir kurianti. Žmogus, priklausantis nuo narkotinių medžiagų, traktuojamas kaip pakankamai maištingas, energingas, aktyvus, vidutiniškai drąsus ir vidutiniškai pasitikintis savimi. Nevartojančių narkotikų grupėje gauti priešingi rezultatai. Anot studentų, „priklausomai asmenybei“ būdingos šios savybės: bailoka, silpna, užsidariusi ir savimi nepasitikinti. Be to, apibūdinant asmenybei priskiriami neigiamo atspalvio būdvardžiai. Nevartojančių manymu, žmogus, turintis priklausomybę nuo narkotikų, pasižymi abejingumu, pasyvumu ir yra aplinkinių atstumtas ($p < 0,05$).

Tikėtina, kad vartojantys narkotikus, vertindami priklausomą asmenį, netiesiogiai šias savybes priskiria sau ir susieja su savo asmenybės vertinimu bei konkrečia patirtimi. Jų požiūris į priklausomą asmenybę, palyginti su studentų požiūriu, yra tolerantiškesnis, nes šie žmonės patys yra patekę į bėdą ir labiau supranta bei priima žmogų, susidūrusį su narkotikų vartojimo problemomis. Be to, kaip pažymi L. Bulotaitė (2004, 2009), dėl menkesnių gebėjimų užmegzti santykius ir žemo savęs vertinimo priklausomam asmeniui kyla noras pasirodyti protingiausiam, gražiausiam, turtingiausiam. Jam būdinga savikritikos stoka, silpna savikontrolė, atsiranda aplinkinių menkinimas, cinizmas, ironija, nuolatinė kritika kitų atžvilgiu, negatyvizmas ir t. t.

Išvados

1. Vartojančių narkotines medžiagas nuomone, priklausomas nuo narkotikų asmuo pasižymi šiais psichosocialiniais ypatumais: yra vidutiniškai mėgiamas, protingas, geras, aktyvus, vidutiniškai drąsus ir pasitikintis savimi. Taip pat toks žmogus atviras, pakankamai stiprus, drąsus, energingas ir aktyvus.
2. Nevartojantys narkotikų vartojančius vertina priešingai. Jiems tokia asmenybė asocijuojasi tik su neigiamomis savybėmis ir charakterizuojama kaip nelabai mėgiama, nepasižyminti protiniais sugebėjimais, grožiu ir gerumu. Anot studentų, priklausomai nuo narkotikų asmenybei būdingi ir šie bruožai: ji silpna, bailoka, užsidariusi ir savimi nepasitikinti, išsiskirianti abejingumu ir pasyvumu.

3. Abiejose tiriamųjų grupėse nustatytas bendras neigiamas asmens, priklausomo nuo narkotikų, vertinimas. Nors vartojančių narkotikus grupėje jis teigiamesnis, tačiau duomenys parodė, kad respondentai „priklausomą asmenybę“ suvokia ir vertina kaip nepopuliarią, nelaimingą, atstumtą aplinkinių, neturinčią sveikatos ir yra labiau maištingą nei nuolankią.
4. Remiantis empirinio tyrimo duomenimis, galima hipotetiškai teigti, kad toks stigmatizuotas vertinimas ir neteisingai suformuotas požiūris į asmenis, vartojančius narkotines ar kitas svaiginančias medžiagas, didina jų diskriminaciją ir yra žalingas prevencijai, nes nėra nukreiptas į priežasčių šalinimą bei rizikos mažinimą, todėl gali trukdyti priklausomybę turinčiųjų socialinei reabilitacijai bei integracijai.

Literatūra

1. Adler P. A., Adler P., 2006, *Constructions of Deviance Social Power. Context and Interaction*. By Fifthed. Thomson, Wadsworth.
2. Ahern J., Stuber J., Galea S., 2007, Stigma, discrimination and the health of illicit drug users. *Drug and alcohol dependence*. Vol. 88, Issues 2-3. P. 188–196.
3. Aškinytė R., Bulotaitė L., Černiauskienė M. ir kt., 2004, *Mokykla be narkotikų*. Vilnius: Homo liber.
4. Bornstein R. F., 2007, Dependent personality disorder. Effective time-limited therapy. *Current psychiatry*. No. 6 (1). P. 37–45.
5. Bulotaitė L., Pivorienė R. V., Sturlienė N., 2001, *Drauge su vaiku... Psichologo patarimai mokytojams*. Vilnius: Efrata.
6. Bulotaitė L., 2004, *Narkotikai ir narkomanija*. Iliuzijos ir realybė. Vilnius: Tyto Alba.
7. Bulotaitė L., 2009, *Priklausomybių anatomija*. Vilnius: Tyto Alba.
8. Craig N., 1988, *The Addictive Personality. Roots, rituals, recovery*. USA.
9. Emmett D., Nice G. London, 2006, *Understanding street drugs: a handbook of substance misuse*. Philadelphia: Jessica Kingsley Publishers.
10. Gasiliauskas L., Levickaitė K., Našlėnas G., 2004, *Vaikai klausia...* Vilnius: Efrata.
11. Gossop M., 2001, *Gyvenimas su narkotikais*. Vilnius: Artlora.
12. Goštautas A., Pilkauskienė I., 2004, *Intensyvus mokymas bendravimo psichologijos mokykloje. Kompleksinis bendravimo ugdymo ir priklausomybę sukeliančių medžiagų vartojimo profilaktikos modelis*. Kaunas. Vytauto Didžiojo universiteto leidykla.
13. Gude T., Karterud S., Pedersen G. et al., 2006, The quality of the Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders, Fourth Edition dependent personality disorder prototipe. *Compr. Psychiatry*. No. 47 (6). P. 456–462.
14. Young People and Drugs, 2006, *Care and Treatment*. Council of Europe. P-PG/TT.

15. Jung J., 2001, *Psychology of alcohol and other drugs: a research perspective*. Thousand Oaks (Calif.) London, New Delhi: SAGE Publications.
16. Kuorinen O., 2002, *Narkomanija, alkoholizmas ir kitos priklausomybės – bėgimas nuo gyvenimo*. Vilnius: Mokslo aidai.
17. Kvieskienė G., 2001, Palankių elgsenos prielaidų žalingoms priklausomybėms susiformavimo analizė. *Socialinis ugdymas*. Nr. 4. P. 29–44. Vilnius: Vilniaus pedagoginio universiteto Socialinės pedagogikos katedra.
18. Narkotikų kontrolės departamentas prie Lietuvos Respublikos vyriausybės, 2009, *Psichoaktyviųjų medžiagų vartojimo paplitimas Lietuvoje 2004 ir 2008 metais*. Vilnius.
19. Reingardienė D., Vilčinskaitė J., Pilvinis V., Stasiukynienė V., Stonys A., Adomaitienė V., 2007, *Apsinuodijimai narkotinėmis ir psichotropinėmis medžiagomis: jų klinika ir gydymas*. Kaunas: Informacijos technologijų mokymo centras.
20. *Semantinio diferencialo metodika*, 1996. Parengė A. Suslavičius. Vilnius: VU.
21. Subata E., Krikščiukaiytė R., Povilaitienė V., Pincevičiūtė E., 2004, *Narkotikų vartojimas: ankstyvas nustatymas ir pagalba*. Vilnius: Efrata.
22. Sutkaitytė D., 2005, *Atkryčio prevencijos metodinės rekomendacijos*. Kaunas: V3 studija.
23. Valickas G., 2003, Ankstyvosios neadaptivaus elgesio ištakos: socialinis kognityvinis požiūris. *Socialinis darbas*. Nr. 1 (3). P. 5–14.

PSYCHOSOCIAL CHARACTERISTICS OF DRUG ADDICTS

Aurelija Pociūtė

Summary

The article deals with the problem of drug addiction by revealing the psychosocial characteristic of drug addicts. It was attempted to find out if any personal features influencing the use of alcohol or other drugs exist. These features can become evident during use or depending on which stage of the circle of change an addict is at.

The research has been carried out at Methadone Surgery and In-patient Department of Klaipėda Centre for Addictive Disorders and at Faculties of Pedagogy and Health of Klaipėda College. The results were analyzed in two groups of respondents: those using drugs and those not using drugs. The total number of research respondents was 150, of them 50 were using drugs and 100 were not using drugs (students).

The carried out analysis of the research results by characterizing the drug-addicted personality and by assigning to it the characteristic features revealed among the groups of the respondents certain contradictions between evaluations. Presenting opinion on the psychosocial features of an addict, the respondents defined such a person by different parameters, however, in both groups of the respondents the overall negative assessment of a drug addict was identified. Although it is more positive in the group of addicts, the results of the research enable claiming that the respondents understand and evaluate an “addicted personality” as non-popular, unhappy, rejected by people around, having poor health and being more rebellious than humble. The analysis of the obtained data among the groups of respondents partially confirms the attitude (stereotype) formed in society that people using drugs are considered hopeless by society and that they are avoided. With reference to the empirical research data it can be hypothetically claimed that such a stigmatized evaluation and incorrectly formed attitude to drug addicts deepens their discrimination and is detrimental to prevention.

The empirical research data may have practical significance in studying the social-psychological aspects and in analyzing the specific features of people with addictions. The empirically carried out analysis of different attitudes of the groups of respondents can be used in solving problems of addictions prevention, social rehabilitation and integration.

Keywords: drug addiction, addiction, addicted personality.

ASMENŲ, PRIKLAUSOMŲ NUO NARKOTINIŲ MEDŽIAGŲ, PSYCHOSOCIALINĖ CHARAKTERISTIKA

Aurelija Pociūtė

Santrauka

Straipsnyje analizuota narkomanijos problema, atskleidžiant priklausomybę nuo narkotinių medžiagų turinčių asmenų psichosocialinę charakteristiką. Bandyta išsiaiškinti, ar yra asmens bruožų, turinčių įtakos alkoholio ar kitų narkotikų vartojimui. Šie bruožai gali išryškėti vartojimo metu ar atsižvelgiant į tai, kurioje pasikeitimo rato fazėje yra priklausomas žmogus.

Tyrimas atliktas Klaipėdos priklausomybės ligų centro stacionare ir Metadono kabinete bei Klaipėdos kolegijos Pedagogikos ir Sveikatos fakultetuose. Rezultatai buvo analizuojami dviejose tiriamųjų grupėse: vartojančių narkotines medžiagas ir jų nevartojančių. Iš viso tyrime dalyvavo 150 tiriamųjų, iš kurių 50 sudarė vartojantys narkotines medžiagas

respondentai ir 100 nevartojančių (studentų).

Atlikta tyrimo rezultatų analizė, charakterizuojant nuo narkotinių medžiagų priklausomą asmenybę ir priskiriant jai būdingas savybes, bruožus, atskleidė tam tikrą vertinimų priešingumą tarp tiriamųjų grupių. Respondentai, pateikdami nuomonę apie priklausomo asmens psichosocialinius ypatumus, apibūdino jį skirtingais parametrais, tačiau abiejose tiriamųjų grupėse nustatytas bendras neigiamas asmens, priklausomo nuo narkotikų, vertinimas. Nors vartojančių narkotikus grupėje jis teigiamas, tačiau tyrimo rezultatai leidžia teigti, kad respondentai „priklausomą asmenybę“ suvokia ir vertina kaip nepopuliarią, nelaimingą, atstumtą aplinkinių, neturinčią sveikatos ir labiau maištingą nei nuolankią. Gautų duomenų analizė tarp tiriamųjų grupių iš dalies patvirtina visuomenėje susidariusią nuostatą, stereotipą, kad narkotines medžiagas vartojantys asmenys yra visuomenės nurašyti, jų šalinamasi. Remiantis empirinio tyrimo duomenimis, galima hipotetiškai teigti, kad toks stigmatizuotas vertinimas ir neteisingai suformuotas požiūris į asmenis, vartojančius narkotines ar kitas svaiginančias medžiagas, gilina jų diskriminaciją ir yra žalingas prevencijai.

Empirinio tyrimo duomenys gali turėti praktinės reikšmės, aiškinantis priklausomybę turinčių asmenų socialinius-psichologinius aspektus bei analizuojant priklausomų žmonių asmenybių ypatumus. Empiriškai atlikta tiriamųjų grupių skirtingų požiūrių analizė gali būti panaudota sprendžiant priklausomybių prevencijos, socialinės rehabilitacijos ir integracijos problemas.

Prasminiai žodžiai: narkomanija, priklausomybė, priklausoma asmenybė.

Įteikta 210-03-19